

ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ЯК НОВОУТВОРЕННЯ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Актуальність роботи зумовлена наступними міркуваннями. Проблема розвитку особистості в молодшому шкільному віці є і традиційною, і актуальною в психологічній науці. Традиційною, тому що існує значна кількість досліджень саме цієї вікової категорії у вітчизняних учених, переважно в області досліджень так званого розвивального навчання. Актуальною, оскільки ряд психологічних проблем залишається недостатньо дослідженими, а ряд досліджених проблем вимагає перегляду з урахуванням нагальних потреб сучасного етапу розвитку суспільства.

Мета нашого дослідження полягає у визначенні чинників становлення пізнавального інтересу як новоутворення молодшого шкільного віку. З нашої точки зору необхідним є аналіз основних характеристик молодшого шкільного віку через призму завдань дослідницької роботи.

Щодо соціальної ситуації розвитку молодшого школяра, слід зазначити, що вона набуває в цьому віці певних змін. А саме молодший школяр свої стосунки з однолітками будує на основі такої спільної діяльності, як навчальна діяльність. Крім того, педагог, який здійснює керівництво навчальною діяльністю, реалізує свої виховні функції в контексті зазначеного керівництва. Така педагогічна активність виявляється залежною від особливостей сімейного виховання.

А така залежність особливо значущо виявляється в питаннях того, якими засобами забезпечувалося у сімейному вихованні становлення пізнавального інтересу. Це важливо, оскільки саме пізнавальний інтерес у молодшому шкільному віці є істотним чинником успішності включення в навчальну діяльність. Крім того, саме в цьому віці пізнавальний інтерес набуває істотних змін, перетворюючись з широкого недиференційованого інтересу до будь чого нового на інтерес до наукових знань, до оволодіння новими способами діяння.

Провідна діяльність - навчальна, цілеспрямована діяльність учнів, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння уміннями та навичками. Важливою умовою організації навчальної діяльності є підтримання пізнавального інтересу:

- створення позитивної пізнавальної атмосфери;
- забезпечення успіху в навчанні (контроль);
- стимулювання творчих сил дитини, забезпечуючи свідоме оволодіння знаннями;
- формування впевненості у власних силах і здібностях [6].

Перелічені засоби підтримки розвитку пізнавального інтересу мають реалізовуватись усіма суб'єктами педагогічного впливу з необхідною координацією зусиль. Тобто мовиться про відповідну педагогічну активність як вчителів так і батьків, єдність їх стратегій і тактики та комплементарність їх дій. Це виявляється можливим у випадку єдності цілей та стилів виховання шкільного та сімейного. Це тим більше важливо в питаннях формування пізнавального інтересу, оскільки він є провідним мотивом навчальної діяльності, як провідної для молодшого школяра.

Виходячи із зазначеного, пізнавальний інтерес як мотив навчальної діяльності може бути віднесений до основних психологічних новоутворень зазначеного віку. Основні психологічні новоутворення молодшого школяра включають досить складний комплекс психологічних якостей, кожна з яких напряму чи побічно може зумовлювати динаміку становлення пізнавального інтересу.

Інтенсивно розвивається довільна регуляція поведінки що виявляється в умінні свідомо ставити цілі, шукати засоби їх досягнення, долати труднощі та перешкоди), формуються внутрішній план дій, орієнтація на соціальні норми і вимоги, рефлексія (осмислення своїх суджень, вчинків, самоаналіз).

Особливості пізнавальних процесів у молодшому шкільному віці, в тому, що під впливом навчання починається їх перебудова, здобуття якостей, притаманних дорослим. Загальними характеристиками є їх довільність, продуктивність, стійкість. Сприйняття, за своїми психологічними характеристиками (цілеспрямованість, зосередженість, точність, узагальненість) починає відповідати рівню дорослої людини. Спостерігається динаміка в розвитку уваги від мимовільності до довільності. Покращується здатність до переключення та стійкості уваги. Розвивається словесно-логічна пам'ять, зростає продуктивність, точність, надійність запам'ятовування. Удосконалюється відображення об'єктів, увага стає більш реалістичною, керованою, з елементами творчості. Закладаються основи логічного мислення (на основі образного). Відбуваються зміни у співвідношенні образних і понятійних, конкретних і абстрактних компонентів. Особливістю емоцій в цьому віці полягає в тому, що вони стають більш рівноважними. Молодші школярі починають вирізняти ситуації в яких можна чи неможливо виявити свої почуття, починають керувати своїм настроєм. У розвитку особистості спостерігаються такі зміни: здатність до саморегуляції, рефлексія; самостійність; з'являється рівень домагань (залежить від успіхів в навчанні і становинця в системі стосунків з однолітками); формуються самооцінка (переважно в залежності від успішності в навчанні), більш стійка ієрархічна структура мотивів (навчальні мотиви стають провідними) [6].

Багато вчителів початкових класів мотивують навчання школярів розглядають лише як позитивне ставлення до навчання. Таке уявлення про сутність мотивації навчання породжує в них невірні висновки, що нібито до кінця початкового навчання в багатьох учнів знижуються мотиви навчання, що проявляється в зниженні їхнього інтересу до навчання взагалі. У зв'язку із цим ми розділяємо точку зору тих психологів (зокрема, А.К. Дусавицького) [2], які відзначають, що в цьому випадку в учнів знижується не мотивація навчання в цілому, а трохи іншими стають уявлення дітей про самий процес навчання, коли їм доводиться переборювати часом дуже серйозні труднощі, оскільки навчання дається їм нелегко, а переборювати ці труднощі вони не навчилися. Тому кожний учитель покликаний пересвідомити мотив "хочу вчитися" перетворити на справжній інтерес і вміння опанувати засобами добування знань.

Одним з основних завдань учителя початкової школи є надання допомоги школярам у вихованні в них глибокого інтересу до знань на основі подолання різного роду труднощів процесу навчання. Це і з'явиться тим новоутворенням у свідомості учнів початкових класів, що сприяє вихованню в них активної життєвої позиції.

У початковій школі інтерес школярів, як мотив навчання, спочатку може бути неглибоким. Він проявляється в багатьох учнів у зв'язку з якоюсь ситуацією, що визнала емоційний відгук. Учитель покликаний послідовно розвивати первісний інтерес учнів до навчання. Для цього він протягом усього періоду навчання повинен створювати сприятливий психологічний клімат у своєму класі. Доповнювати й розширювати його новими мотивами, які збагачують зміст освіти, форми й методи організації пізнавальної діяльності, різноманітні форми особистого спілкування учнів. Тільки постійно розширюючи інтерес школярів до навчання, можна домогтися перетворення його в стійку навчальну діяльність. І тільки тоді, коли в учня виникає цілком усвідомлене бажання вчитися, це бажання трансформується в мотив активного навчання.

Пізнавальна спрямованість школярів у навчальній діяльності може мати, принаймні, три рівні розвитку:

- широкий пізнавальний мотив, що детермінує спрямованість на засвоєння нових знань;
- учбово-пізнавальний мотив, що стимулює дітей до оволодіння способами добування знань;
- мотив самоосвіти, що полягає в спрямованості на постійне вдосконалення способів добування знань, своєї навчальної й пізнавальної діяльності в цілому.

Відмінність учбово-пізнавальних мотивів "від широких пізнавальних інтересів, - відзначає Д.Б. Ельконін, - полягає в тому, що вони спрямовані не просто на придбання інформації про широке коло явищ навколишньої дійсності, а на засвоєння способів дій у конкретній області досліджуваного навчального предмета" [8]. Д.Б.Ельконін далі указує на зв'язок учбово-пізнавальних мотивів із змістом навчальної діяльності. "Навчальна діяльність - це діяльність спрямована, що має своїм змістом оволодіння узагальненими способами дій у сфері наукових понять. Із цього визначення видно, що така діяльність повинна збуджуватися адекватними мотивами. Ними можуть бути тільки мотиви, безпосередньо пов'язані з її змістом, тобто мотиви придбання узагальнених способів дій, або, простіше говорячи, мотиви власного росту, власного вдосконалення. Якщо вдається сформувати такі мотиви в учнів, то тим самим підтримуються, наповнюючись новим змістом, ті загальні мотиви діяльності, які пов'язані з позицією школяра, зі здійсненням суспільно значимої й суспільно оцінюваної діяльності. Тільки в такий спосіб широкі соціальні мотиви наповнюються змістом, конкретно пов'язаним з діяльністю, що здійснюється школярем. Тепер позиція школяра - це не просто позиція учня, що відвідує школу, акуратно виконує приписання вчителя й домашні уроки, а позиція людини, що вдосконалює саму себе й тим самим здійснює суспільно значиму діяльність" [8, с. 46].

Таке розуміння учбово-пізнавальних мотивів дає можливість підкреслити необхідність їхнього формування в школі й актуальність їхнього психологічного дослідження.

Високий рівень організації навчальної діяльності забезпечує одержання глибоких знань досліджуваних предметів, формування в учнів активної життєвої позиції. Вироблення активної життєвої позиції в навчанні є тим психологічним новоутворенням, що є найважливішою умовою на шляху перетворення учня на суб'єкта навчальної діяльності.

Саме в учнів із сильною мотивацією досягнення й слабкою тривожністю проявляється підвищений інтерес до навчання й збільшується продуктивність діяльності [9].

У психологічному дослідженні важливо не тільки намітити рівні учбово-пізнавального мотиву, але й підійти до розгляду механізмів перебудови мотивів, переходу від одного рівня розвитку пізнавальних мотивів до іншого; перетворення широких навчальних мотивів в учбово-пізнавальні, тобто переходу школярів від орієнтації на результат своїх дій до орієнтації на їхній спосіб; перетворення учбово-пізнавальних мотивів у більш зрілу мотиваційну установку - мотиви самоосвіти, тобто переходу від орієнтації учня на спосіб своїх дій до орієнтації на структуру своєї діяльності в цілому - у єдності всіх її ланок і компонентів.

Із широкими пізнавальними мотивами школяр починає вчитися в I класі; учбово-пізнавальні мотиви повинні бути сформовані в першому наближенні до закінчення початкової школи; мотиви самоосвіти як спрямованість на постійне вдосконалення способів добування знань необхідно розвивати у випускників середньої школи.

Серед різноманітних мотивів початкового навчання можна виділити наступні дві групи: по-перше, мотиви пізнавального інтересу й, по-друге, мотиви розуміння боргу й відповідальності.

Мотиви пізнавального інтересу проявляються в прагненні учнів більше доводитися. Разом з тим у період навчання в початковій школі відзначається зменшення числа дітей, які вчіться через інтерес (з 25% до 5%). Частково, це зумовлено особливостями організації навчального процесу. Мотиви боргу й відповідальності характеризуються ступенем розуміння ними суспільної значимості навчання, рівнем навчальної дисципліни, прагненням сумлінно виконувати всі вимоги вчителя, повагою суспільної думки учнівського колективу.

По даним лонгитюдного дослідження І.М. Веренкіної (1984), від 6 до 10 років зростає число дітей, що мотивують свою навчальну діяльність почуттям боргу (з 15% до 34%). Про посилення мотивів боргу в цьому віці свідчать результати досліджень, авторами яких є В.К.Котирло, Н.В.Рогова, В.Г.Хроменок [4].

Оцінка як провідний мотив навчання виступає більше ніж у половини молодших школярів. Однак у школярів 1-2 класів ця роль своєрідна. За даними Л.І.Божович, вони сприймають оцінку як оцінку своїх старань, а не як оцінку проробленої роботи [1].

Оже, головним мотивом навчальної діяльності в молодшому шкільному віці є пізнавальний інтерес, формування якого є не тільки засіб, що забезпечує успішне засвоєння програмного матеріалу, але й ціль навчання. При цьому дуже важливо, щоб пізнавальний інтерес був досить інтенсивним.

Можна виділити наступні три рівні розвитку пізнавальних інтересів школярів; інтерес, пов'язаний з потребою нових вражень; із проявом допитливості; з усвідомленням значимості пізнавальної діяльності.

Тільки ясно усвідомлюючи мету своєї діяльності, дитина може об'єктивувати її в дії й одержати бажаний результат у вигляді реалізованого мотиву.

В констатуючому дослідженні, що проводилось у 2-3 класах ЗОШ № 12 міста Харкова, за методикою А.А.Горчинської ми виявили, що сильно виражена пізнавальна активність проявляється у 80,9 % учнів. У той же час, за методикою А.К.Дусавицького "Вибір задачі - способу" дійсний пізнавальний інтерес проявляється у 25,2% учнів, а за методикою "Мимовільне запам'ятовування" - лише у 12,2 % учнів. Це свідчить про те, що в більшості учнів, нажаль, пізнавальний інтерес не є провідним мотивом у навчанні.

Крім уже зазначених мотивів відвідування школи доречно було б відзначити, що для деяких дітей найбільший інтерес представляє спілкування з однолітками й, зокрема, гри з ними (ігровий мотив). Н.І. Непомнящая, Я.З. Неверович, А.К. Маркова [5] вважають, що за ігровим мотивом залишається

найбільша спонукальна сила. Це обумовлено тим, що ще не відбулася зміна провідного виду діяльності. Великий інтерес до ігрової діяльності проявляється, зокрема, у тому, що під час виконання завдань дитина відволкається, робить враження вкрай неухважного, у той час як у грі вона може бути дуже зосередженою.

У число мотивів навчання, характерних для молодших школярів, можуть входити наступні: соціальні (беззаперечне виконання вимог дорослих і насамперед учителя), бажання заслужити похвалу, задовольнити своє марносластво (бути відмінником), інтерес до навчання взагалі (заснований, імовірно, на потребі в нових враженнях від придбання знань), бажання одержати освіту у зв'язку з розумінням її необхідності для життя й професійної діяльності [3]. Останні два мотиви, з наведених, часто виявляються "знаними", а не реально діючими. Орієнтація на майбутнє в дітей розвивається повільно. У 1-(му) класі всього 5% дітей ураховують у своїй поведінці віддалене майбутнє [3].

Велика роль соціального мотиву в навчанні молодших школярів. Більшість учнів початкових класів, беззаперечно виконує вимоги вчителя. Вони навіть не завжди прагнуть зрозуміти, для чого потрібно робити те, що їм говорить учитель. Це має позитивну сторону, тому що вчителю було б важко щораз пояснювати школярам значення того або іншого виду роботи для їхньої освіти. До кінця навчання в початковій школі знижується роль учителя в спонуканні до навчальної діяльності. У 3-4 класах починає проявлятися вибіркові ставлення школярів до окремих навчальних предметів, у результаті чого загальний мотив навчання стає все більше диференційованим: з'являється як позитивна, так і негативна мотивація до процесу навчання залежно від інтересу до предмета.

Як вже зазначалось, пізнавальний інтерес є підструктурою спрямованості особистості, яка відноситься до основних психологічних новоутворень молодшого школяра і розвивається під впливом такого педагогічного процесу як виховання. А виховання і є саме таким процесом, який спрямований на формування компонентів спрямованості особистості. Надправді виділяє такі відмінні риси виховного процесу [7]:

1. Поведінка людини істотно визначається не тільки змістом свідомості (тобто знаннями про навколишній світ), але її ставленнями, переконаннями, орієнтаціями відносно того що вона знає. Завданням виховання і є формування в учнів позитивних переконань і орієнтацій до суспільно-значущого;

2. Існує певний внутрішній зв'язок між знанням про предмети чи явища дійсності і ставлення до цих предметів чи явищ, між знанням про власну поведінку і ставлення до неї. Але знання і ставлення відрізняються як за своєю природою, так і за способом формування і дії.

3. Його точки зору, предметом виховання є формування таких компонентів спрямованості особистості, як: потреби, мотиви, установки, переконання, ідеали, ціннісні ставлення, світогляд.

Надправді виділяє такі закономірності формування орієнтацій, ставлень як предмету виховання [7]:

1. Для того, щоб у людини створити бажане ставлення до певних явищ, необхідно примусити їх діяти у відповідності з потрібною для вас позицією. Словесне пояснення, повідомлення знань про доцільність такого ставлення абсолютно недостатнє.

2. Якщо у людини уже сформоване певне ставлення до об'єктів, не можна діяти насильно, різко протиставляючи їй позиції. Так же недоцільно доводити неприродність її позиції. У таких випадках негативний ефект неминучий.

3. Для бажаного впливу на людину необхідно намагатися, щоб її ставлення змінювалось повільно. Людина мимовільно легко переходить на позицію іншого, якщо різниця між позиціями незначна.

4. У процесі певного впливу на людину велике значення має те, від кого іде даний вплив. Встановлено, що бажаний вплив можуть здійснювати ті люди, до яких маємо позитивне ставлення. Разом з тим, люди, до яких ми ставились негативно, не втрачають сили свого впливу. Виявляється, що в таких випадках у нас формується ставлення протилежне тому, яке намагається створити у нас неприємна людина. До засобів соціально-психологічного впливу в процесі виховання належать: переконування, навіювання, наслідування, зараження.

Вищезазначене дає можливість припустити, що існує залежність між стилем виховання суб'єктів педагогічного процесу, в тому числі і представників сім'ї та динамікою становлення пізнавального інтересу молодших школярів. Але дане припущення вимагає експериментальної перевірки як на рівні констатуючого експерименту, так і в процесі реалізації експериментальної розвивальної програми. Це і складе перспективу нашого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: Педагогика, 1968. – 464 с.
2. Дусавицкий А.К. Исследование развития познавательных интересов в младшем школьном возрасте в различных условиях обучения / А.К. Дусавицкий, В.В. Репкин // Вопросы психологии. – 1975. – № 3. – С. 92-103.
3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб.: Издательство "Питер", 2000. – С. 253-264.
4. Котырло В.К. Развитие волевого поведения у дошкольников / В.К. Котырло. – К.: Изд-во "Радянська школа, 1971. – 196 с.
5. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
6. Хомуленко Т.Б. Вікова та педагогічна психологія Т.Б. Хомуленко, Л.М. Лисенко, Н.С. Моргунова. – Харків, 2008. – 135 с.
7. Хрестоматія по возрастній і педагогічній психології / [под ред. И.И. Ильясова, В.Я. Ляудис]. – М.: Просвещение, 1981.
8. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника / Д.Б. Эльконин. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
9. Atkinson J. An introduction to motivation. – Princeton, New Jersey, Toronto, London, N.Y., 1964.

Подано до редакції 12.02.10

О.С. Шукалова

ФАКТОРЫ СТАНОВЛЕНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА КАК НОВООБРАЗОВАНИЕ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА **РЕЗЮМЕ**

Статья направлена на выявление факторов, которые способствуют становлению познавательного интереса как основного психологического новообразования и ведущего мотива учебной деятельности младших школьников. Способы поддержки развития познавательного интереса должны реализовываться и учителями и родителями, как субъектами педагогического воздействия. Это оказывается возможным в случае единства целей и стилей школьного и семейного воспитания.

Ключевые слова: стиль семейного воспитания, младший школьный возраст, познавательный интерес, мотивация обучения.

O.S. Shukalova

FACTORS OF DEVELOPING COGNITIVE INTEREST AS A NEW FORMATION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS **SUMMARY**

This article is directed at ascertaining factors influencing cognitive interest as a new basic psychological formation and a leading reason of educational activity of primary school pupils. Methods of supporting development of cognitive interest should be realized both by teachers and parents as subjects of pedagogical interests. It appears to be possible in case of unity of aims and styles of school and home education.

Keywords: style of home education, junior school age, cognitive interest, motivation of education.